

ҚАСЫМ ТӘУКЕНОВ

ОҰТҰМАР

ҚАСЫМ ТӘУКЕНОВ

ОЙТҰМАР

Астана – 2008

ББК 84 Қаз.

Т 29

Тәуекенов Қасым. Ойтұмар.

Т 29 *Деректі-танымдық баян.*

— Астана: 2008 — 184 бет

ISBN 9965-571-58-9

Бұл кітаптың авторы Қасым Тәуекенов “Абай бол, арлан!”, “Кешеден келдік бүгінге” және орыс тілінде жарық көрген “Память” атты туындылары арқылы оқырман қауымға жақсы таныс. Ал мына жаңа жинағында өмірдің ыстық-суығынан өтіп, талай оқиғаларға куәгер болған ел ағасы бүгінгі заман мен қоғам туралы, қасиетті атамекен — туған жер экологиясы және оның болашақ иесі — жас ұрпақ алдындағы жауапкершілік жайлы ой толғайды. Кітаптағы тағылымды да танымдық мақалалардың айтары мол. Бұларды зер салып оқыған жан одан өзіне қажетті көптеген деректер мен дәйектерді табатыны сөзсіз.

ББК 84 Қаз.

ISBN 9965-571-58-9

© Тәуекенов Қ., 2008

АЛҒЫ СӨЗ

Өмірде қақ-соқпен ісі жоқ, бар ойы мен мақсаты адамдарға адал болсам, соларға жақсылық жасасам, көмектесіп, қол ұшын берсем деп тұратын жүрегі жылы жандар болады. Туған жерінен табан аудармай еңбек етіп, жыры да, сыры да атамекені — Сарыарқа болып кеткен Қасым Аппасұлы Тәукенов, міне, осындай адам. Ғұмырында пендешіліктен ада, шешенсіп көзге түсуден аулақ, “шолақ белсенділік” пен “атқа мінуге” онша әуестігі жоқ, бірақ қариялық канон мен ақсақалдық атаққа адал аға “Егемен Қазақстан” газетіне өзінің ойлы да орнықты мақалаларымен жиі қатынасып тұрады. Оны біздің жақсы білетініміз сондықтан, әріптесімізге жоғарыдағыдай ізгі лебіз, игі пікір білдіріп жатуымыз да, міне, осыдан.

Өмірде дәлелденген бір шындық бар. Ол — шырайлы шығарма, толымды туындының әманда бай өмірлік тәжірибе мен энциклопедиялық мол білімнен, бұған қоса ел мен жер атты қасиетті де қастерлі ұғымның тағдыр-талайын өзінің өмірлік белсенді бағдарына темірқазық етіп алған үлкен жүрек иесінен ғана туатындығы. Қасым ағада осының бәрі де молынан кездеседі. Сондықтан бұл кісінің жазған дүниелері шыншыл, ойлы, көкейтесті сипатқа ие. Мақалалары сирек фактілерді тиімді тауып қолдануымен, түрлі деректерді дәл дәйектей білуімен құнды. Ал, қалам иесінің өзі таңдап алған тақырыпты талдап, түсіндіруі, сөйтіп оны танымдық деңгейге көтерудегі қарекеті ше? Бұл тұрғыдан келгенде автор мықты аналитик. Бұған қол жеткізіп, оны ұстап тұрған басты ұстындар — материалдардағы мол ақпараттармен байытылған сенімді баяндау мен табиғи уәж және мық шегедей қағылған түйінді ойлар. Оған кітап иесінің “Тың трагедиясы”, “Биогеоценоз”, “Өзгенікін өзімізше өбектеу”, “Біле тұра жасалған білместік” сияқты туындылары толық дәлел бола алады. Ал, оның бұлардан басқа “Ой”, “Димекең”, “Мен өскен орта” атты мақалалары ше? Тұнып тұрған тағлым, ғибрат, ақыл-кеңес.

Бұл “Ойтұмар” кітабының бір қыры. Иә, былайша айтқанда айсбергтің су үстіндегі бергі бөлігі. Ал, арғы жағында, яғни түпкі мәнінде не жатыр дейсіздер ғой... Айтайық. Онда ұлт пен ұят, тіл мен діл жеріне жеткізе сөз етілген. Иман, иба, ибадат мәселесі де тыс қалмаған. Тұмса табиғатқа қиянат жанапайқайы да менмұндалап тұр. Жер мен тер, обал мен сауап, қарыз бен парыз да ешкімді бей-жай қалдырмасы анық. Автор халықтық қалыптың тіні мен өзегі болып табылатын осы адамгершілік категорияларының, моральдық қасиеттердің және рухани құндылықтардың қазіргі ала-құла көріністеріне жаны ауырып күйзеледі, көңілі алаңдап мазасызданады, оған жетудің жолын көрсетіп, жас ұрпаққа аманат сөзін айтады.

Халқымызда “көнекөз”, “көнеқұлақ” деген сөздер бар. “Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде” оған: көп жасаған, көпті көрген, арғы-бергіден хабары мол, біраз нәрсенің жөнін білетін қария, көкірегі ояу, сөзі сара қарт деген анықтама берілген. Кітап авторы Қасым Аппасұлы Тәукенов міне, осындай жан, құрметті, оқырман! Егер адамды өз болмысымен мақтап, мадақтаған жөн десек, мынадай жәйт ойға оралады. Жалпы ешкім де бесігінен я басшы, я биік лауазым иесі болып тумайды. Бәрі де жүре келе болады. Ал, болды екен, онда онымен келген бедел де сол қызметпен келіп, сол қызметпен кетеді. Мұндағы айтайық дегеніміз, бұл кісі де кезінде талай жауапты жұмыстардың тұтқасын ұстап, жоғары лауазым иесі атанған. Бірақ кім болса да, қайда жүрсе де аспаған, таспаған. Сөйтіп ол өзіне біткен адамишылығынан айнымай ардақталып қалған тұлға. Қазірде де солай. Мұның мәнісі сонау түп тамырдағы тектілікте жатқан сияқты. Соның бір белгісі — абзал ағаның осы кітабын өз қаржысына шығарып, еркін елдің ертеңі — жас ұрпаққа тегін таратуға ниет еткені. Өйткені ақыл-кеңес сатылмайды, айтылады емес пе?! Біле білсек, бұл да өзінше бір өнеге әрі үлкен гибрат.

**Жанболат ӘЛИХАНҰЛЫ (Аупбаев),
“Егемен Қазақстан” газетінің
бас редакторы, халықаралық
“Алаш” сыйлығының лауреаты.**

Залаңхат

“Елемеген бұта көз шығарады”

Халық мәтелі

БИОГЕОЦЕНОЗ

Мына жарық дүниеде биогеоценозсыз өмір тұл деп кесіп айтуға болады. Тіпті соның бір бөлігі — микробсыз өмір кешудің өзі мүмкін емес. Оларсыз тіршілік жоқ. Мысалға күнделікті қуат алып, ішіп-жеп жүрген — қымыз, шұбат, құрт, ірімшік, айран, қатық деймісің, бәрінің түп негізі осынау көзге көрінбейтін микробтардың бізге атқарып жатқан орасан зор қызметінің, сан түрлі қисапсыз пайдалы қасиетінің арқасы. Сол себептен айналамыздағы экожүйені қорғай жүру тіршілік иесі біздерге парыз. Шексіз, шетсіз дүние жоқ. Оған көз жетті. Төңірегіміздегі үйлесімді тіршілігімізді бұзып алсақ, келешекте адамзаттың тақыр жерге отырып қалуы оп-оңай.

Бүкіл жер шарында барлық күрделі және қарапайым өсімдіктер әлемі жылына 600 млрд. тонна, оның ішінде мұхиттарда 270 млрд., құрлықта 310 млрд. тоннаға жуық органикалық заттар түзетін көрінеді. Осынау процесс үздіксіз жүріп жатқан кезде олар ауадан 650 млрд. тонна көмір қышқыл газын, топырақтан 5 млрд. тонна азот, бір млрд. тоннадай фосфор және 10-15 млрд. тонна басқадай минералдық заттарды сіңіріп, атмосфераға 350 млрд. тонна оттегін бөліп шығарады. Оттегінің 80 пайызын фитопланктондар, 20 пайызын дүние жүзіндегі өсімдіктер әлемі түзеді (В.Ф.Кранивин).

Өсімдіктер өндірген осынау қыруар органикалық заттардың арқасында жер бетіндегі барлық организмдер өмір сүреді (Б.Шайкенов). Соның ішінде жануарлар әлемі де бар.

Соңғы деректерге сүйенсек күннің бізден қашықтығы 150 млн.км. Диаметрі — 1 млн. 390 мың км. Ол дегеніңіз жер шарының диаметрінен 109 есе үлкен деген сөз. Геофизиктердің пайымдауынша күн 12 меңберлі қабаттан

тұрады. Солардың ортасынан басталатын 6 қабатында үздіксіз ядролық реакция тізбегі жүріп, сутегі гелийге айналып, адам сенбес +20 млн. градус энергияға айналатын сыңайлы. Осынау ұлан-ғайыр энергияның лебі бізге секундына 500 км. жылдамдықпен жететіндей. Содан барып полюстар мен экватор, құрлық, түрлі деңгейде қызып, жер шарында жүйткіген ауа қозғалысы пайда болатыны дәлелденіп отыр.

Күннің қуаты арқылы пайда болатын бүкіл жер шарының өмір бұлағы сөз жоқ өсімдіктер әлемінен арқау алады. Өсімдіктердің жалпы әлемдік салмағы дүние жүзіндегі барша жануарлар әлемінен анағұрлым артық. Мысалға кейбір деректерде түлкі ұсақ жәндік, құстардан басқа жылына үш мыңға жуық кемірушілермен қоректенеді. Ал сол кемірушілердің бірі — тышқандардың әрқайсысы 20 кг. өсімдіктермен күнелтсе, 8-9 кг. салмағы бар бір ғана түлкі жылына 60 тонна шөп жейтін кемірушілердің көзін жояды.

Ұлы үйлестіруші бүкіл мақұлық атаулыларды жаратқанда оларды ықпалдастыра бір-біріне пайдасын тигізуі үшін өмірге әкелді. Әр жан-жануарлар тіршілігінің тиесілі, өзінің маңдайына жазылған орны бар. Олардың бір-біріне деген туысқандық, жанашырлық, сүйіспеншілік сезімдерінің ортақтастығы болмаса да бірақ бірінің бірінсіз күні қараң.

Кейбір деректерде, жер шарында қанатты насекомдар бұдан 400 млн. жыл бұрын белгілі болса, олардың дернәсілдерімен (личинка) қоректенетін бүгінгі сан алуан балықтардың арғы тегі де бұлармен жанаса қатар өмір сүрген. Көптеген насекомдардың адамзатқа зиянды жақтары шаш етектен болғанымен, оларды мына әлемнен жойып жіберуге болмайды. Олай етсек сан алуан түрлі-түсті жұпар иісті гүлі бар өсімдіктерден айырыламыз. Қаншама құс пен балық аштан қырылады. Табиғаттың еңсесі түседі.

Бұл ретте біз, мысалы, шыбын-шіркейлердің қасиеттерін, табиғаттағы орнын біліп алғанымыз жөн сияқты. Шыбындардың алдыңғы екі аяғы дәмді біздің тілімізден 200 есе артық сезеді (М.Козлов). Олардың иіс сезгіштігі тіпті ғажап. Иіс-қоңысты француз әтірлерінен

артық көреді. Олардың тіршілігіне сақтықпен, түсіністікпен қарасақ, өзіміздің де келешегімізді сақтағандығымыз болмақ. Бұл бит, қандала, бүрге секілді зиянды жәндіктерді жақтағандық емес. Құдай одан сақтасын. Дегенмен, осынау жәндіктердің кейбір пайдалы қасиеттерін білгендіктен, неге лабораториялық жағдайда, биофабрикаларда өсіріп-өндірмеске деген ой келеді.

Дәріханаларда көбінесе емдік қасиеттері бар шөптерді сатып жатады. Ол аздық етеді. Неге шыбын-шіркей, толып жатқан мақұлықтардан ерітінді қоспа заттарын сатпасқа. Оңтүстік шығыс елдерінде мұндай дәрілер көптеп сатылады ғой. Өйткені олардың шөптен жасалған дәріден гөрі емдік қасиеттері анағұрлым артық.

Мысалға ғалым П.И.Мариковскийдің жазуынша, қандаланың ерітіндісі шаққан жыланның уын қайтаратын көрінеді. Әрі безгекке ем. Бұл ойды Әбу Әли ибн Сина да теріске шығармайды. Доңыз биті іш ауруы, сары ауру, бауыр, қуық тастарын ерітіп, жара, рахит, көз жанары ауруларын жазатын көрінеді. Шегірткеден жасалған дәрі шаян уының бетін қайтарады. Ол гемморойға, тіс ауруына да пайдалы. Құмырсқа — тізе ревматизміне, дәуіт— құлақ, бүйрек ауруларына бірден-бір ем. Өрмекшінің өмірінен біздерге неге сабақ алмасқа. Өрмегіне іліккен шыбын-шіркейлерді өрмекшілер бас салып жемеген. Ұсталған шыбынның ішіне қарын сөлін жіберген. Әлгі сөл тез арада бүкіл шыбынның денесін балқыта ерітіп сіңімді қоймалжыңға айналдырады. Содан кейін оны өрмекші сорып алғанда, шыбынның тек сыртқы бос қабыршағы ғана қалады. Ал бізде қаншама адам ішкен астарын қорыта алмай жапа шегіп жүреді. Оқымыстыларымызға неге осындай дайын, сіңімді тағам ойлап шығармасқа! Өрмекшінің өрмегінің тағы бір қасиеті сол, оны қаны тоқтамаған жараға әкеліп жапсырса, қан тез тыйылған. Атақты жылпос Распутин Николай II патшаның баласы гемофилиямен ауырып жүрсе де оның жарасын қолымен басып тұрып қанын тоқтата алған. Ол өрмекшінің өрмегін пайдаланды ма екен, кім білсін.

Осы мақаламда, әлемдегі бар жанды дүниенің жиынтығының қадір-қасиеттерін түгел қамтып, жазып

шығу мақсаты қойылмағандықтан, күнде көріп, біліп, аңғарып, оқып, ой елегінен өткізіп жүргендерім туралы ғана ой бөліскенді жөн көріп отырмын. Кейбіреулерге бұл салған бетте тосындау болып көрінуі де мүмкін. Ойымды жалғасам, мысалға күнделікті әр жерден көріп жүрген қоңыр, қара түсті үй тарақандарын алайық. Ұмытпасам, кейбір деректерде ол 300 млн. жыл бұрын пайда болған. Содан бері адамзат осы жәндікпен тынымсыз күресіп келе жатыр. Бірақ та тарақандардың ойына ештеңе кіріп жатқан жоқ, қайта қоймадағы тамақтарды түгелдей аралап жүріп, бактерицидтік заттарын тастап, адамзатқа адал қызмет етуден бір жалығар емес. Сөйтіп оның сілекейі адамның бүйрек, бауыр ауруына, плевритке, перикардитке, раққа қарсы әрі дене ісігіне шипасын молынан тигізуде. Тарақанның осынау қасиетін атақты дәрігер С.П.Боткин де, оның шәкірті Т.И.Богомоллов та, Г.Я.Бей-Биенко мен И.Чернышев те уақытында аңғарып білген. Перу елі осы күнге дейін тарақанды өкпе ауруын, плевритті емдеу үшін қолданады. Сол себептен үй ішінде бірлі-жарым тарақанның жүргеніне бұл күнде онша абыржудың қажеті жоқ дер едім.

Ортамыздағы кейбіреулердің үсті-басы, қолы кір-кір болып жүріп, шыбын көрсе тұра ұмтылып, көзін жоюға тырысатынын қайтерсің. Бұл олардың дернәсілдерінің қасиетін білмегендік. Мәселен бірінші дүниежүзілік соғыста немістерден шегіне қашқан француздар шайқас алаңына ауыр жаралы жауынгерлерін арбаларына сиғыза алмағандықтан, бәрібір гангренадан өледіге санап тастап кеткен. Ол заманда қанды іріңге қарсы дәрі-дәрмектің атымен жоқ кезі. Біраз уақыт өтеді. Баяғы ауыр жаралылар жаяу-жалпылап, өліп-талып аман-есен еліне жетеді. Дәрігерлер таң-тамаша қалады. Сөйтсе, жараланған жерге көк шыбындар дернәсілдерін құжыната салған ғой. Ал ол дернәсілдер жараның қуысын қуалай тек өлі еттерін жеп, жарақаттанғандардың денесін тазартып, әрі жараның ішіне микробтар өнбейтіндей қарсы бактерицидтік зат шығарып құлан-таза жазады.

Мұны құлағы шалып қалған ақшақұмар америкалықтар тездетіп көк шыбын өсіріп, немістер мен француздарға

өкеліп сатады. Осы бір фактіні студент кезімде Волженин деген оқымыстының лекциясын тыңдағанда, естіп таңданғаным бар. Кейін, ауыр жарақаттанған жылқы малының жарасының ішіндегі өлі еттерін құрт жеп, әдемі, тез жазылғандарын да көзім көрді.

Біздің тоқ ішегіміздегі бактериялар пайдалы сапрофитті микробтардың “В” витаминдерін құрап, ағзаға сіңбейтін крахмалды бұзып қантқа айналдырады. Сөйтіп организмге шипалы қасиеттер береді. Ал дәрігерлеріміздің біразы ойланбастан қит етсе болды, тіпті кішігірім ауру болса да, ағзаға зиянсыз шөптен жасалған дәрілерді қолданбай, антибиотиктерді ала жүгіреді. Сөйтіп пайдалы да, зиянды да микробтарды ажыратпай, ақ-қарасын айырмай, бәрін бірге тұншықтырып қыра бастайды. Содан барып олардың патогендік, вируленттік зиянды жағын өзіміз күшейтіп, аурудың ең ауыр түрін не жаңа ауруларды дүниеге өзіміз сұрыптап әкелетін жағдайға жеттік. Суға қайнатқаннан да құрымайтын зиянды микроб-вирустардың пайда болуынан, бір-ақ рет қолданылатын ине мен шприцке де қоштік. Әр ғасырдың өзіне тән күрделі жұқпалы ауруы пайда бола бастауы, өзіміздің күнделікті осынау сауатсыздығымыздан болуы бек мүмкін.

Микробтар — тіршілік иесі. Өзіндік жеке фермент жүйелерінің арқасында олар кез келген қорегі бар ортада күн көріп, өзіне қажетті заттарын шығарып, өне алады. Ал вирустарда ондай өзіндік фермент (биокатализатор) дегеннің атымен жоқ. Олар тек қана жан иесінің клеткасындағы ферменттермен күн көріп өсіп-өне алады.

Былай қарағанда вирустар өлі мен тірінің арасындағы жоғары молекулярлы жай зат болып көрінгенімен, тірі жан иесінің клеткасының ішіне енсе болды, бірден тіріліп, қауіпті жауға айналып шыға келеді (В.С.Тонгур).

Аңғарғанға табиғат қызық. Тоқтаусыз, тұтасқан бойда жанталаса алма-кезек жүріп жататын процесс. Оны ұғып, ғылыми жолмен тарқата алсаң, тарқатыла береді. Мысалға жоғарыда өзіміз сөз еткен өсімдіктермен шөп қоректілер нәр алады, ал олармен жыртқыштар және паразиттер қоректенеді. Барлық организмдердің денелері өлгеннен кейін өмір тоқтап қоймауы үшін сапрофит микробтарының

көмегімен қарапайым қосындыларға ыдырайды. Топыраққа айналады. “Жерден жаратылдың, жерге барасың”, — деген мұсылман қағидасы ғылыми түрде шындық. Содан барып әр гектар айдалған жерде түрлі қыбырлаған майда тіршілік иелерінің салмағы 15 тоннадай болуы (С.П.Костычев) біздерді таңдандырмауға тиісті. Экожүйедегі (биогеоценоз) бұл процестің әрбір бөлігі мыңдаған организмнің қатысуымен жүргендіктен, олардың арасындағы тірлік бәсекелестік, жыртқыштық, паразиттік қатынастармен шешіледі (Б.Шайкенов). Жер қыртысындағы микрофлоралардың салмағы бүкіл дүние жүзіндегі қой, ешкі, қара мал, жылқы, қояндардың жалпы салмақтарынан асып түседі деген пікірлерге ден қоюға болатындай. Міне, сондықтан табиғаттағы тепе-теңдік заңдылықтары қоректік тізбектен тұрады.

Бұл процеске, мәселен, жауын құртының да айтарлықтай үлес қосатынын мойындауымыз керек. Зерттеушілердің пайымдауынша олар топырақпен бірге түрлі көзге ілінбейтін микробтарды да жұтады. Осылардың қоспасынан барып органикалық заттар түзіледі. Әр шылаушын құрт өз денесінен бір жылда 5 кг. топырақ откізетінін ескерсек, онда ол қорыту кезінде топырақтың қышқылдығын тежеп, сны көмір қышқылымен, кальций, магний, нитраттар және фосфор қышқылымен байытатын көрінеді. Осылай жердің құнарлылығын арттырумен бірге, жерді қопсытып, аэробтық жағдай жасап, еккен өсімдіктердің мол өнім беруіне септігін тигізеді.

Жауын құртының осынау тіршілігіне байланысты, оның бүкіл денесі тұнып тұрған шипалық қасиеттерден тұратындығын шығыс медицинасы анықтаған. Әсіресе қолқа кабынғанда, демікпеге, жоғарғы қан қысымы ауруына, тыныс тарылып сырылдағанда, қуық тұтылғанда, суырылған тістің орнынан қан тоқтамағанда шылаушынның ем ретінде қолданылатындығын біреу білсе, біреу білмейді. Сол себептен қоршаған ортадағы қыбырлап-жыбырлап жүрген Жаратқанның қандай да болмасын мақұлықтарының қызметіне түсіністікпен қарап, табиғат тепе-теңдігін бұзып алмау жағын, оларды да Алла тағаланың тегін жаратпағандығын білу абзал.

Кеше ғана өткен ХХ ғасырдың 60-шы жылдары Қытайдың бұлар пәленбай млн. тонна дәнді дақылдарды жейді, зияны шаш етектен деп, торғай атаулыны қырып салғаны әлі есімізде. Аяғында дәнді дақылдардың өнімі күрт кеміп, неше алуан ауруларға шалдыға бастаған соң, сол ел амалсыздан, басқа мемлекеттерден валютаға торғай сатып алғандарын ұмытпаған жөн. Жан-жағымызды қырып-жойып жалмай берсек, біздің де олармен бірге жер бетінен ғайып болып кетуіміз ғажап емес.

Оның үстіне ауада көмірқышқыл газы көбейіп, озон азаюда.

Содан барып ауада оттегінің жетіспеуінен, әсіресе қалалы жерде әр түрлі ісік аурулары көбейе бастады. Жер шарындағы тірі организмдерге қолайсыз “парниктік эффект” дейтін құбылысқа ұшырап, зардабын көре бастағандаймыз.

* * *

Кәсіптік маңызы бар тағы хайуанаттары мен балықтың сан алуан қорының молдығы жөнінен кешегі Кеңес заманы тұсында Қазақстан одақтас республикалар арасында Ресейден кейінгі екінші орында болатын. Енді мына егемендік алған кезеңде құдайдың берген мол осынау қорының берекесін кетіріп жүдетіп алмай, өткеннен сабақ алайық, айналамызға байыппен, байсалдылықпен қарайық, қорғайық демекпін.

Қазақ халқының ежелден келе жатқан ризығының бірі, жер асты байлықтарынан басқа. елімізде сүт қоректілердің 158, құстардың 485, балықтың 150 түрі бар бай мемлекет екендігінде. 1928-1935 жылдары оның үстіне Солтүстік Америкадан сүтеші (ондатр) әкелініп, қамысты, қоғалы көлдерімізге жерсіндірілді (Ю.Смирнов). Зерттеушілердің еңбегіне үңілсек, тырналар — 40 жыл, қаз — 45-80, жабайы үйректер — 14, үкі — 68, бүркіт — 30, шағалалар — 17, кептер — 12, қарғалар — 70-100, сауысқандар — 30, әуіпідек — 9, әнші құстар 20-30, бозторғай мен шымшық — 13-14, жапалақ — 15 жыл өмір сүретіндігі анықталған.

Табиғатында адалдықтан жүрдай қарғалардың көп өмір сүруінде не сыр бар?

Сүтқоректі жануарлардың ішінде қасқыр — 15-20 жыл, жабайы шошқалар 20-30, түлкі — 10-12, қарсақ — 6-8, елік — 10-16, борсық — 16, қоян — 5-7, мысық — 20-37, ит — 18-34, суыр — 15 жыл өмір сүреді екен.

Аң терісін дайындауда бұрынғы Одақ бойынша Қазақстанның үлесі қомақты — 15 пайыз болды. Сутышқан терісінің 34, құм қояны терісінің 95, суыр терісінің 40, құм саршұнағы терісінің 95 пайызы біздің елден дайындалған. Республикамызда 1954-1964 жылдары 34341 борсық терісі, 77861 қасқыр терісі, 135500 қоян, 71084 қарсақ, 360391 түлкі, 9 млн. 446 мың ондатр, 519446 суыр терісі үкіметке тапсырылды (Ю.Смирнов). Мұның сыртында халықтың игілігіне жараған қаншама мың аң терісінің есепке алынбағаны және бар.

Осынау қыруар шаруа бір қарағанда, басқа одақтас республикалармен салыстырғанда әжептәуір қомақты дүние болып көрінеді. Ал өткенімізге сын көзбен қарасақ, жер көлемі жағынан азғантай шет мемлекеттердің бізден артық істер атқарып жатқаны толғандырып, қызықтырады. Ой салады.

Мысалға, біздің Қазақ елінің жерінен 21 есе кіші, небары 128 мың шаршы км. ғана жері бар, Еуропаның ортасында 13 миллионнан артық тығыз отырған халқы бар бұрынғы Чехословакиямен өзіміздің атқарып жатқан тіршілігімізді бір сәт салыстырсақ бетің дуылдайды. Бұл салада іс атқардық деп бөсіп жүрген ісіміз мардымсыз бірдеңеге ұқсайды.

Құдай берген табиғатымызды, айналамызды тонаушы ғана болып көрінеміз. Биотехникалық шаралар жоқтың қасы. Ал Чехословакия хайуанаттар қорын дамытқан үстіне дамытып, қолдан өсіріп биотехникалық шараларды бұлжытпай орындауының арқасында жылына 10 мың бұғы, 75 мың елік, 1200 муфлон, 6300 дала шошқасы, 45 мың түлкі, 30 мың күзен, 500 мың ондатр, 2,5 млн. құр, 500 мың қоян ататындықтарын, 8 мың тонна ет дайындайтындықтарын, соның бәрін халқының игілігіне жұмсайтындықтарын оқып отырғанда, біздің тіршілігіміз құр бос сөздің айналасы болып қалады. Табиғаттың тылсым сырынан мақұрым жабайылық қылық танытып, айналамызды тонап, жүдетіп жүргендейміз. Жер көлемінің

тапшылығына қарамастан сөз етіп отырған кішкентай ғана Чехословакия жерінің 1,13 пайызын аң-құс қорығына айналдырған.

Англия тағы хайуанаттарды аялап өсіретін қорыққа жерінің 4 пайызын, Канада — 1,76, АҚШ — 1, жапондар 4,22 пайызын, Оңтүстік Африка Республикасы — 2,5, Жаңа Зеландия — 5,93 пайызын арнайы заң арқылы бөлсе, біздің Қазақстанда қоршаған ортаны қорғау үшін бөлінген жер көлемі 0,02 пайыздан да аспайды. Сонда біз тағы дала хайуанаттарын, өсімдіктер әлемін келешекте қалай қорғамақпыз? Алдағы ұрпағымызға қандай аманат қалдырмақпыз?

Бұл күнде дала хайуанаттары қорғансыз, сұраусыз қалып отыр. Оған бір ғана Ерейментау мысал. Мұндағы Қоянды-Қойтаста, Ереймен тауында жұт жылдарының өзінде 100-120-дан бір кемімейтін жарықтық арқар әуелден Қызыл кітапқа енсе де соңғы үш жылда саны селдіреп қалды. Бұған киіктердің мүшкіл халін қосыңыз.

Шетелдік жеңіл мәшине мінген жалған аңшылардың қысымынан, әрі қаптаған өрттен еліктер үйреншікті, өзінің күнкөрісіне қолайлы ағаш ішінен безіп, сайын далаға жосып шығып кетті. Жан-жағымызды бұл күнде өрт жайлағандықтан, ең даламыз қуаңшылыққа бет түзеді. Астананың айналасында көзіңе ыстық көрінетін қарсақ, тұлкі, момын қоянды браконьерлер түнде жарықшам жағып тіміскілеп, соңына түсіп қырып қояр емес. Арам пиғылды аңшылар көбейіп барады. И.С.Тургеневтің аңшылардың ішінде жаман адам болмайды дегені бұл заманға жанаспайтындай.

XX ғасырдың 60-70-жылдары Қазақстанда шамамен 1,9 млн. пар үйрек, қаз, қасқалдақ сияқты құстар жұмыртқа салып, ұя басатын. Содан күзге қарай құстардың саны 3-4 есе өсіп, 10-12 млн.-ға жететін (Гаврин). Соңғы жылдары осынау құстардың саны тым кеміп, селдіреп барады. Оған себеп, біріншіден, Каспий теңізінде соңғы жылдары экологиялық жағдайдың күрт бұзылуынан болуы керек, бірнеше жыл қатарынан құс ботулизмі пайда болып уланып қырылса, жаз бойы тынымсыз аңшысымақтардың ысырап қылып оққа ұшыратуынан деп ойлаймын. Оның үстіне тәуір-тәуір көлдерді қолы ұзын басшылар мекемелеріне

меншіктеп алып, ойларына келгендерін істеп, ойран-ботқасын шығаруда. Тіпті ептеген биотехникалық шаралар атқаруды қаперіне де алар емес.

Көптеген хайуанаттардан, аңшыларымыздың жоғарыдағыдай қылықтарынан мәңгілік айрылып, көз жазып қалатын түріміз бар. 1980 жылы екі миллионға жеткен киіктердің бұл күнде жұрнағы қалды десе де болады. Бұл қорқынышты нәрсе. Қасқырдың да күйі мүшкіл. Саны азайып, қыста аш болғандықтан баяғы сақтығын ұмытып ауылды төңіректеуде.

Мысық тұқымдасына жататын ірі жыртқыш тұран жолбарысы XIX ғасырдың аяғына дейін еліміздің әр түкпірінде, әсіресе Қорғалжын көлдерінде, Сырдарияда, Шу, Іле, Жетісу бойында, Балқаш көлінде молынан кездесетін. Елімізге қарашекпенділердің ағылып келуімен 1905-1910 жылдар арасында отаршылар Сыр бойында соңғы 9 жолбарысты атып, тұқымын құртты. 1912 жылы Шу маңайында соңғы екі жолбарыс оққа ұшты (Никольский). 1948 жылы бұлар ақыры қазақ жерінде мәңгі құрып бітті.

Тақтұяқтыларға жататын жылқы тұқымдас құлан да Ақмола өңірінде құрығалы қашан. Құланөтпес деген өзен өткеннен елес беріп, көңілінді құлазытады. 1930 жылы Балқаш маңайында бірлі-жарым кездесетін құлан аңшылардың қолынан оққа ұшып, Қазақстан бойынша біржолата құрыды (Селевин). Қазір бұл жануарды қайта өсіруге талпыныс жасалынып жатқандай. Бірақ олардың құлан екендігіне өз басым үлкен күдікпен қараймын.

Немістің көрнекті ғалымы А.Вебер 5 мың жыл бұрын жылқыны (тарпаңды — Қ.Т.) ең алғаш қолға үйреткен Көшкінші халық екендігі жөнінде жазса, тарихшылардың атасы Геродот, тайға таңба басқандай қылып өзінің еңбегінде бұлтартпайтындай деректер келтіреді.

Ал, қара мал ертерек 10 мың жыл бұрын біздің елде қолға үйретілгендей. Қара малдың ең соңғы тұяғы тур (тегі) 1669 жылы Кенисберг зоопаркінде көз жұмды.

Ата-бабаларымыз турдың мүйізінен ыдыс жасап қымыз ішкен көрінеді. Қорыта келе айтпағым, неолит заманында елімізде ең алғаш мал шаруашылығының негізі қаланып, шошқа, қой, қара мал, жылқы, ең соңында түйе шаруашылығы өркендей бастаған (Ю.А.Смирнов).

Сүтқоректілерге жататын денесі шомбал, қазанбас, қулық-сұмдықты білмейтін, момын, бейқам, қорқақтау қоңыр аю да тойымсыз аңшылардың кесірінен құрып бітті. 1896 жылы Ақмола облысындағы Сандықтауда, Бурабайда соңғы аюдың көзі жойылды. Бұлардың майын көбінесе әр түрлі ауруларға, әсіресе туберкулез, бел ауруына пайдаланған. Шығыс емшілері аю өтін ішек-қарын, бауыр ауруы, сары ауруға, дизентерияға, көз қарығуына, қатерлі іріңдер мен жараларды емдеуге, ревматизмге қарсы жиі қолданған. Оның үстіне өті ішек-қарынның жиырылу процесін түзетеді.

Жетісу бойынша 1884 жылы — 226, 1889 ж. — 191, 1892 ж. — 165, 1894 ж. — 203, 1895 ж. — 120, 1910 ж. — 36 қоңыр аю атылып, Орталық, Оңтүстік Қазақстанда ХХ ғасырдың басында-ақ құрып бітті деуге болады. (ЦГА, КССР.НСБ, обзоры Семиреченской области за 1884-1910 г.г.)

Қазақ халқының: “Көк құрақ — көлдің сәулеті, құс пен аң — елдің дәулеті”, — деуі ақиқат. Кең-байтақ елімнің қай түкпірінде жүрсек те, әзірге әлі кездесетін құстардың мың құбылта салған үндері естір құлаққа қандай әсерлі, жайлы, жағымды, жылы. Қауырсындарының түрлі түспен боялып, әрқайсысының тек өзіне ғана тән ерекшеліктерін көргенде, көңілің бір серпіліп қалады. Көл ішінде шүйіркелесе күңкілдесіп, өзара бастарын бір-біріне иісіп, айналасына сән беріп маңғаздана жүзіп жүрген сұлу аққулардың көркі қандай ғажайып дүние. Ерке еліктің құлақтары қалқайып, саған таңдана таңырқай қарап тұрғандағы жаудыраған қарақаттай қара көздері қандай әсем. Арқардың құлжасының шың басында асқақ та, тәкаппар ұзақ ойға шома тектілік танытып, өз елінде тұрған тұрысы қандай ғажап. Күмістей мөлдір суда шоршып ойнап жүрген балықтар жастық шағыңды еске түсіріп, елтітеді. Алысты болжатады.

Осы көріністердің бәрі кім-кімнің де болмасын жан дүниесін ләззатқа бөлеп тебірентеді. Өмір сүруге ынталандырады.

Табиғатты аялап, айналамыздағы сан түрлі осынау көркем құбылыстармен қойын-қолтық өмір кешіп, бір-бірімізді демей, қолдай, қорғай жүрсек, дүние түтел болып,

жер бетінде біздерден асқан бақытты жан болмас еді-ау, шіркін.

Мына жарық дүниеде қандай да кез келген жан-жануарларды алсаң, олардың әрқайсының тек өзіне тән мінез-құлқы, өз деңгейінде ойлау қабілет-қасиеттері, күнкөрістеріне қарай бейімделген әдістері бар. Оған қоса бір-бірлеріне ұқсайтын ортақ туысқандық белгісі мен шыққан тегінің бір екендігі аңғарылады.

Ғұлама Мұхтар Әуезовтің: “Мәңгілік — ананың тар құрсағында”, — деуі осының айғағы ма деп қалдым. Осынау ойды зерделеп байқасам, ананың тар құрсағында екі ұрық жабысып қабысқан соң, алғаш өніп жан біте бастайды. Қысқа мерзім — 9 ай, 9 күнде адамзат миллиардтаған жылдарды басынан кешіп, бүкіл омыртқалылардың бәріне сай ортақ тарихи даму (филогенез) процесінен өтіп, түп-тамырымыздың уақытында бір болғандығын меңзегендей. Содан да болар, оқымыстылар дүниедегі тіршілік осыдан 3,5 млрд. жыл бұрын археозой эрасында, теңіздің саяз жерінде пайда болғандығын айтады.

Өзіміз күнде жануарлардың етінен дайындалған дәмді тағамдарды тамсана жеп отырып, олардың көбін күстаналап, жыртқыш деп айып тағып, жазғырып жатамыз. Содан барып ақыл-парасатымыз басқа жануарлардың бәрінен жоғары тұрып, ойланбастан кінәні оларға арта салуға дайынбыз. Көз жұма, бәрінен асқан жыртқыштыққа салынып, осы біз неге жүрген ортамызды рәсуалаймыз?

Шынымен өзімізге-өзіміз қаскүнембіз бе?

Мына кеңбайтақ жерімізді, айналамызды жылдан жылға жылан жалағандай қылып жұтатқанша, Чехия, Словакия, АҚШ, сияқты неге қырғауыл, кекілік, бөдене, құр, үйрек, қаз, дала дуадағын өзіміз қолдан өсірмейміз? Қиындығы жоқ биотехникалық шаралар ғой. Ессесіне пайдасы, эстетикалық ләззаты шаш етектен.

Келешегінді бұлдырататын жайт, соңғы кездерде жалған аңшылардың қатарында құқық қорғау органдарының, орман шарушылығы департаментінің қызметкерлерін, тіпті әр саладағы министрлерді, әкімдерді кездестіруге болады. Қазіргі заман жақсының, зиялының сиреген шағы. Осыған орай айтпағым, жоғарыда отырған ағайындарымыздың

ниет пейілі түзелмей, қай салада болмасын алға басамыз деу күмән туғызады.

Тек қана Министрлер кабинетіне тікелей бағынышты болған бұрынғы жануарлар әлемін, қорықтарды қорғау басқармасы бұл күнде жіктеп-жіліктеліп кәуһарсызданып, инспекторлары немкеттіленіп, әркімнің мылтығын сүйреп, атқосшыларына айналып, жауаңдап, өлместің күнін кешіп жүр. Осыдан кейін не айтуға болар екен.

... Шығыс майданынан аз уақыт үйіне демалуға келген Гитлердің бір досы ерігіп жүріп заңсыз елік атқаны үшін жарты жыл түрмеге қамалғанын ертеректе оқып таңғалғаным бар. Біздің елдегі үлкенді-кішілі басшылардың құлағына алтын сырға, бұл үлгі алар нәрсе.

Ауыздықсыз араны ашылып, тоңмойынданып кеткендерді тезге салып ізгілендіру үшін көкірегінің оты бар азаматтар керек-ақ. (*“Егемен Қазақстан” газеті, 28 қараша, 2007 жыл*).

ТЫҢ ТРАГЕДИЯСЫ

Жыртылған жайылымдар. Құлатылған құлпытастар. Аты өзгерген ауыл. Мұның бәрі сол жылдардың салдары еді

Осы бір құдай қолдап егемен ел болғанда, ақпарат беттерінде өзіміздің кейбір ағайындарымыздың тың игеру заманын жер-көкке сыйғызбай мадақтап жазған мақалалары қиналтады. Дегенмен көргені мол, зиялы азаматтарымыз осы бұрмалаушылыққа тойтарыс берер, қарсы пікір жазар, сол бір қасіретті кезеңнің ақиқатын қопара ақтарар, шындықты білмей өскен кейінгі жастарымыздың көзін ашар деген ойда едім. Өкінішке қарай, уақыт өткен сайын ол ойым іске аспайтындай. Тіпті еті үйреніп кеткен бе, өзімізбен аралас-құралас жүрген бір журналист-жазушымыз: “Құдай-ау, білмеппіз ғой, тың игеру жылдарында халқымызға көптеген игілікті дүниелер келген екен ғой”, — деп таңдай қаққанын естігенде, мынау не айтып тұр деп таң-тамаша қалдым.

Патша заманында елімізге казак орыстарды тоғытып, олар құнарлы жерімізді тартып алып, өзімізді бодан қылды. Кеңес өкіметі одан әрі біздерге қысым көрсетіп, 30-шы жылдары халқымызды әдейі аштыққа ұрындырып қырып салғаны, қаңғыртып жібергені, көш бастар серкелеріміздің көзін жойғаны өтірік пе? Ол аз қылғандай, 1944 жылдың қысында елімізге тұс-тұстан түрлі ұлттарды отар-отар қой айдағандай әкеліп тыққандарын неге ұмытуымыз керек? Оның үстіне 50-ші жылдардың басында тың игеру деген желеумен казак жеріне түрмеде отырғандарды уақытынан бұрын босатып әкеліп, оңай ақша тапқысы келгендерді сеңдей соғылыстырып, аз уақыттың ішінде 1,5 миллиондай адамды казак даласына қарай қаңбақша айдағаны, содан

барып 1959 жылы халқымыз өз қарашаңырағы — туған мекенінде соры қайнап 30 пайыздан аспай, аз халықтар санатында қалып, келе-келе тілінен, ділінен айырылып, есеңгірей мәңгүрттене бастағаны қалай тез естен шықпақ?

Адам болып жаратылған соң негізгі мақсат тек қарын тойдырғанда болмаса керек. Мал емеспіз, ұлтымыздың әр жерден тобесі бір көрініп селдіреп, қорлық пен мазақты қатар коре бастауы тың игеру кезінде анық байқалды. Сол 60-шы жылдарда ғой, “Целинный край” газетінде “Человек в ушанке” деп халқымызды қорлап, тіпті есекке де теңеп фельетон жазылғаны. Оны Ақмоладағы көнекөз қазақтар әлі ұмыта қоймаған шығар. Тың көтеріміз деп келгендердің күні-түні арақтан көз ашпай мас күйінде қандастарымызды тағы жануарларды көргендей қуа жөнеліп, тепкінің астына алғаны ше? Ондай қорлыққа шыдай алмаған ағаларымыз жер-жерлерде қарсы шығып, бой көрсеткендерін, мәселен Ақмола базарының ішінде үлкен ақсақалдарымыз шананың жетегін қару қылып сілтей жапырғандығын көзіміз көрген.

Сол уақыттағы Тың өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы Т.И.Соколовтың: “Қазақ халық емес, оларды немістермен будандастыру керек”, — деген сандырағын өзімізге айтқызу үшін қазақтың ішінен шыққан кейбір босбелбеу зиялысымақтарымызды сарнатып, оны іс жүзіне де асыра бастағанын қалай естен шығаруға болады? Олардың Қостанай облысындағы қарындасымыз Д.Жақсылықоваға шошқа бақтырып, неміс жігітіне тұрмысқа шығарып, сол үшін Еңбек Ері атағын бергізуі соның айғағы. Бұл қарындасымыздың осындай қадамға баруын барша қазақ қыздарына үлгі етіп, апаларыңнан сендер де өнеге алындар дегендей ұран тастатып, көзқаман болып бара жатқан қазақ комсомол жетекшілеріне газет-журнал беттеріне мақалалар жазғызып шулатып, екілендіріп қойды.

Ертеде халқымыз айтпаушы ма еді: “Ұл бала өсіріп отырып болашақ жер иесін тәрбиелейміз, қыз бала өсіре отырып болашақ ұлтымызды тәрбиелейміз”, — деп. Бұл ой Плутарх еңбегінде де бар. Сонда осынау сөзге зер салсақ Т.И.Соколов секілділердің арам пиғылы бізге балта болып сілтенгенін аңғару қиынға соқпайды.

Тың өңірінде соңғы кезге дейін лауазымы жоғары қызметке шалақазақтардың тағайындалып, асығын алышынан түсуі осы бір саясатқа байланысты болғандығын ұлт зиялылары жақсы біледі. Оның үстіне орталықтың неше түрлі халықтарды, ұлыстарды елімізге тоғытып, мидай араластырып жіберулерінің кесірінен басқа ұлтпен некелесіп, тамырын солдырған, ұлтының мәдениетінен жүрдай, ділін, тілін білмейтін, тек төлқұжатында ғана қазақ деп жазылатындар пайда болды. Содан ұлтымыздың мәйегі — қыздарымыздың намысы өліп, көрінгеннің қолтығында оп-оңай кете беретіндей халге жетті.

Тіпті әлгі Т.И.Соколов Н.С.Хрущевпен ақылдаса отырып, Қазақстанның Солтүстік өңіріндегі бес облысымызды Ресей Федерациясының құрамына қоса жаздағандарын да естідік. Сол тұста бұрынғы Министрлер Кеңесінің Төрағасы Жұмабай Ахметұлы Тәшеновтің елі үшін, жері үшін үлкен қызметін тәрк етіп, азаматтық сөзін айтқаны намысы бар әр қазаққа ой салар, үлгі болар ғажайып батылдық, үлкен жүректілік емес пе.

Жоғарыда аты аталғандардың бізге қолданған сол кездегі саясатын жыртқыш шортанның ұсақ балықтарға жасайтын әрекетіне теңеуге болады. Шортанның ине сияқты тістері оның апандай аузының түкпіріне қарай жығыла орналасқандықтан, аузына іліккен балықтың кері бұлқынып шығуына мүмкіндік бермейді. Өйткені, әлгі тістер оны артқа жібермей, өңешке қарай тартады да отырады. Сөйтіп шортан аузына түскен балықты жатық тістер үстімен тек көмейге қарай сырғыта береді. Империялық пиғыл да міне, құдды сол сияқты.

Тың өлкелік партия комитетінің бірінші хатшылығы қызметінен босатар бюрода Т.И.Соколовтан: “Сен неге жергілікті ұлт кадрларын көтермедің?” — деп сұрағанда ол: “Әр кадрды қабілетіне қарай жұмысқа көтереміз. Солардың ішінде Әуелбеков пен Есмағанбетованы жауапты жұмысқа жоғарылаттым”, — деуіне қарағанда сасқан үйрек артымен сүңгидінің кері көрінеді. Қарамағындағы бес облыста әлгі екі азаматтан басқа қазақтардың бәрі қабілетсіз болғаны ма?

Декабристердің өкілі П.И.Пестель “Русская правда”

басылымында: “...барша халықтардың басын құрап, бір ғана халық жасап, барлық елді мекендердің аты орысша қойылуы керек”, деп жазғанын тың игеру кезінде бастан кешірдік. Ресей империясының осындай қылықтарын әлемнің дамыған елдері көріп, кезінде одан теріс айналған. Францияның көрнекті әдебиетшісі Адольф Маркиз де Кюстин (1790-1857): “Әрдайым ақиқатқа қарсы жүргізілетін астыртын әрекет бұл елдің (Ресейдің) қоғамдық өмірінің өзегіне айналған”, — деп ашық айтуы көп жайды аңғартқандай. Бұған кезінде В.А.Жуковский шабына шоқ түскендей шамданды емес пе? Шындығында, тың игеру басталғанда бұрыннан бар қазақ ауылдарын менсінбей, айдаладағы желдің өтінде, көбіне қардың астында қалатын жерлерге жаппай кеңшар орталықтарын салып, оған Минский, Московский, Одесский, Шуйский, Сочинский, Армавирский, Киевский, Самарский... деп өздерінше атағаны нағыз кеудемсоқтық еді.

Орталықтың осындай өктемдігінің салдарынан қазақтың ел, жер аттары жаппай жойыла бастады. Көбіне жүрекке жылы тиетін ауыл атаулары өзгеріп кетті. Мысалға, Көктал ауылы Киров селосы болып, Қостомар — Херсон, Нұралы — Павловкаға айналды. Новомарковский кеңшарында тәуелді болып қалған Бұжық, Кіші Майлан ауылдары, Краснояр кеңшарының Жаңа ауыл елді мекені, Ленинский кеңшарының Ортақшыл ауылы аз уақыттың ішінде ойрантопыры шығып жермен-жексен болды. Астрахан ауданының Баянды, Талап, Мерсеке, тағы басқа ауылдары да осының кебін киді. Бұндай кепті солтүстік облыстардағы барлық қазақ ауылдары да көрді деуге болады.

Өзен-көл жағасының ығында, қар көп түспейтін малжанға ыңғайлы мүйістерінде орналасқан қаншама қазақ ауылдарында қазақ мектептері жабылды. Сөйтіп, оларға әрі жол салынбай, келешегі жоқ ауылдар деген айдар тағылып, өз жерімізде отырсақ та ешкімге қажет болмай тоз-тозымыздың шыққаны ақиқат. Мысалға, тіпті Астрахан ауданының Қоскөл, Шілікті, Қаратүбек ауылдарындағы қазақ орта мектептері жергілікті халықтың отініші бойынша деген жалған желеумен орыс орта мектебіне айналып кете барды. Жасөспірімдер “Бала өз ана тілінде тәрбиеленбесе

өз халқына қызмет ете алмайды”, — деп ескерткен Ж.Аймауытовтың қағидасын қайдан білсін. Олар түгілі ата-аналары бұл ойдан мақұрым болғандықтан кеңшар орталығындағы орыс орта мектептерінің интернатында жатып оқып, ұлттық салты мен дәстүрінен мүлде басқаша тәрбиелене бастады. Ол ол ма үлкендеріміздің өзі жыл оза келе арақ-шарапқа еттері үйреніп, жүз грамм корсе шелекке ұмтылған бұзаулардай тұра ұмтылып, қымыз, айран, қатық, құрт, ірімшіктің не екенін ұмытты. Сойтіп ұлттық тағамдарынан, салауатты салтынан айырылып, жасына жетпей мыж-мыжы шығып, қартайып кетті.

Жоғарыда айтылған қасіретті халқымыз басынан өткеріп жатқанда тіпті бертін жылымық орнап ес жия бастаған кездің өзінде, 1990 жылдың басында кезекті бір өтіп жатқан облыстық кеңестің сессиясында сол кездегі облатком төрағасы өзіміздің қандасымыз сол қызметте қазақ халқының атымен отырғандығын тарс ұмытып, көптеген ауыл атауларын өзінің байырғы ана тілінде сөйлетуге қарсы болып: “Мы так не можем”, — деп бекіттірмей тастады. “Жер ана тілінде сөйлемейінше ел сөйлемейді”, — деген қағиданы елегісі де, білгісі де келмеді. Халқының ой-арманынан мансабын артық көрген осындай көзқамандардың кесірінен қазір де еліміз әлі жөндеп есін жия алмай жүр.

Келімсектердің ішіндегі шовинист шенеуніктердің қысастығының өзі мың батпан жүк. Олар біздің өңірдегі қазақ азаматтарының ішінде ұлтының қамып ойлап, жоғын жоқтаған Ғарифолла Амансүгіров, Хамида Тұрысбеков сияқты ағайындарымыздың басына әңгір-таяқ ойнатып жұмыстан қуып, ұлтшыл деген ат тақты. Еш жерде тәуір қызметке орналаса алмайтындай дәрежеге жеткізді.

Ерейментау аупарткомның екінші хатшысы болған ел азаматы Хамида Тұрысбеков: “Екі сөздеріңнің бірінде орыс халқының арқасында..., орыс елінің қамқорлығымен... дейсіздер... Оларыңыз не? Солай деп мына біздер, қазақтар айтсақ, бір сәрі, өздеріңізді өздеріңіз мадақтап дәріптеулеріңіз кішіпейілдікке жатпайды ғой. Ленин айтқан сыпайылық қайда? Осы Ерейментау ауданы қазақ халқының молырақ шоғырланған жері. Неге үш аудан